

K. NÉMETH ANDRÁS

A tatárjárással kapcsolatban hozható buzogányok Tolna vármegyéből¹

BEVEZETÉS

Bizonyos tárgytipusok ritkaságuknál fogva megérdemlik, hogy önálló tanulmányban kerüljenek bemutatásra (még akkor is, ha nem ásatásból származnak). Ezek közé tartoznak a nyolcszögletű hasáb alakú és a hengeres, tollakkal ellátott Árpád-kori buzogányok, amelyeket a 21. század elejéig nem ismert a hazai fegyvertörténeti kutatás. Ekkor a meginduló nagy felületű feltárások, a közösségi régészet keretében megvalósuló műszeres leletfelderítések, nem utolsósorban pedig a tatárjárással kapcsolatos lelőhelyekre irányuló nagyobb figyelem révén egyre többször kerültek elő ilyen tárgyak. Már a tárgytipus első közlői felfigyeltek rá, hogy e buzogányok – ha ásatásból származnak – rendre olyan helyeken kerülnek elő, ahol kimutatható a mongolok 1241–1242-es pusztításának nyoma.

Az elmúlt hat évben Tolna vármegyében a Wosinsky Mór Múzeum által koordinált fémkeresős kutatások során három, e leletkörhöz tartozó tárgy is előkerült különböző középkori faluhelyekről, amelyek közül kettő a török hódoltság idején pusztult el, a harmadikat viszont csak a 14. század első feléig lakták (1. kép). A három buzogány közül kettőt (a szekszárdi és tamásit) 2021-ben kiállítottunk a Tolna vármegyei közösségi régészet eredményeit bemutató kiállításon,² a Tamási határában előkerült példány pedig 2025. áprilisában *A hónap műtárgya* című kiállítássorozat fő darabja volt.³ A szekszárdi példányt K. Tóth Gábor röviden említette a lelőhelyet ismertető tanulmányában, de a tárgyat nem közölte.⁴

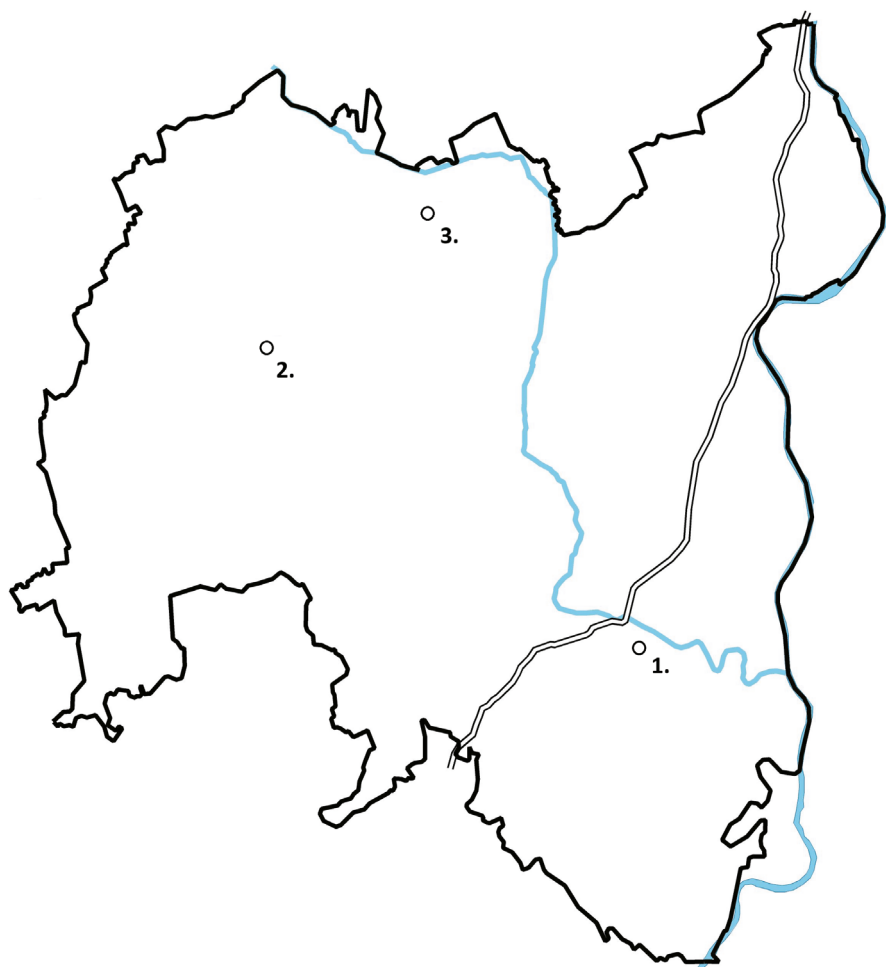
Jelen közlemény a három buzogányt ismerteti, és azt vizsgálja – a tárgytipus országos kutatástörténetébe ágyazva –, hogy összefüggésbe hozhatók-e a bemutatott tárgyak a tatárjárással.

¹ A tárgyfotókat Retkes Tamás, a 2–4. képek szerkesztését Vicze László (WMM) végezte, munkájukat köszönöm. A kéziratához Wolf Mária, Czövek Attila és Ódor János Gábor fűzött értékes megjegyzéseket, segítségükért itt is köszönetet mondok.

² Rövid említésük: K. NÉMETH 2022, 92.

³ K. NÉMETH 2025.

⁴ K. TÓTH 2020, 26. Köszönöm K. Tóth Gábornak, hogy a tárgyat közlésre átengedte.

1. kép. A buzogányok lelőhelyei Tolna vármegyében.

1: Szekszárd-Füstöstó-dűlő IV;

2: Tamási-Kosba;

3: Tolnanémedi-Gyánt

(alaptérkép:

File:Tolna location map.PNG -

Wikimedia Commons;

szerkesztés: K. Németh András)

KATALÓGUS

1. Szekszárd-Füstöstó-dűlő IV. (KÖH 93713) (2. kép)

Leltári szám: 2020.6.1.

Leírás: hosszúkás, kerek átmetszetű, felső vége felé igen enyhén szélesedő, nyolctollas bronz buzogányfej. A hengeres buzogányfej oldalán nyolc függőleges, egyenlő hosszúságú, háromszög átmetszetű, 0,7–0,8 cm-re kiugró toll fut végig. A henger felső részén, a tollak fölött, azoktól 0,3 cm széles, enyhe mélyedéssel elválasztva 0,5 cm széles, íves átmetszetű peremgyűrű fut körbe, amelynek körben kb. egyharmadrésze letörött, hiányzik. A henger alsó része a tollak alatt 0,6–0,7 cm széles köpönyűlványban folytatódik. A tárgy a peremgyűrű említett hiányától, valamint a köpönyűlvány alsó peremének kisebb sérüléseitől eltekintve ép, kisebb-nagyobb felületi sérülések (bevágások, illetve tompa, szélesebb benyomódások) főleg a tollak élén láthatók, amelyek egy része – a sérüléseken is látható patinanyomok alapján – talán a használat idejéből származik, tehát akár harci eseményhez is köthető. Felülről nézve a buzogányfej kissé aszimmetrikusan öntött, az egyik oldala kissé vastagabb, mint a másik.

Méret: legnagyobb hosszúság: 12,0 cm, legnagyobb szélesség (a tollak felső végénél): 4,7 cm, legkisebb szélesség (a tollak alsó végénél): 4,3 cm, legnagyobb vastagság (a peremgyűrűnél): 0,75 cm, legkisebb vastagság (a köpü-

2. kép.
Szekszárd-
Füstöstó-dűlő IV.

nyúlványnál): 0,25 cm. A tollak hosszúsága 10,5–10,8 cm, éleik távolsága egymástól 1,5–1,8 cm. A hengeres fejrész legnagyobb átmérője felül (a tollak felett) 3,6 cm, alul (a tollak alatt) 3,3 cm. A peremgyűrű tövének vastagsága: 0,45 cm, ép szélének vastagsága 0,75 cm (tehát a felső széle kissé kihajlik), a köpűnyúlvány vastagsága: 0,25–0,5 cm, tehát belülről mindkettő kissé aszimmetrikus. A nyéllyuk átmérője felül 2,2 cm, alul 2,4 cm.

Súly: 532 gramm.

Gyűjtő: Csikós Zoltán, 2019. augusztus 22.

2. Tamási-Kosba (KÖH 23767) (3. kép)

Leltári szám: 2025.45.1.

Leírás: nyolcszögletű hasáb alakú, peremgyűrűvel és köpűvel ellátott vasbuzogány. A buzogányfej a felső vége felé folyamatosan szélesedik, nyolc darab, alulról felfelé alig szélesedő, enyhén homorú felületű síklap határolja. Az egyenesen álló peremgyűrű átmetszete lekerekített nyolcszögletű. A peremgyűrű a buzogányfej tetejéből kb. 0,5 cm széles, körbefutó beugrás után indul, tehát a buzogányfej jóval szélesebb a peremgyűrűnél. A peremgyűrű felső éle körben enyhén behajlik (mintha a nyélre dolgozták volna rá a szélét). A buzogányfej alsó részén határozott perem van a kerek átmetszetű köpűnyúlvány fölött, amely lefelé enyhén keskenyedik. A köpűnyúlvány lemeze egy 2×1,1 cm-es területen hiányos, itt a nyúlvány lemeze az alsó éléig átszakadt, részben az épen maradt rész alá nyúlik be; a nyúlvány lemezén további három kisebb lyuk is látható. A nyéllyuk a buzogány belsejében teljes hosszúságban végigfut. Felülről nézve a buzogányfej kissé aszimmetrikus, egyik oldalán a fej vastagsága 0,9, míg a másik oldalon csak 0,7 cm. A tárgy felülete egyenletes, jól kidolgozott.

Méret: legnagyobb hosszúság: 8,6 cm, legnagyobb szélesség (a fej felső végénél): 4,0 cm, legkisebb szélesség (a köpűnyúlvány aljánál): 2,2 cm, legnagyobb vastagság (a buzogányfej felső részénél): 0,9 cm, legkisebb vastagság (a köpűnyúlvány aljánál): 0,1 cm. A peremgyűrű magassága 1,2 cm, a buzogányfej magassága 5,4 cm, a köpűnyúlványé 2,0 cm. A buzogányfej szélessége felül 4,0, alul 3,0 cm. A nyéllyuk legnagyobb belső átmérője felül és alul is 2,2 cm.

Súly: 380 gramm.

Gyűjtő: Kántor Miklós, 2020. szeptember 14.

3. Tolnanémedi-Gyánt (41326) (4. kép)

Leltári szám: 2025.51.1.

Leírás: vasból készült, hosszúkas, nyolcszögletű, köpűnyúlvánnyal és peremkúppal ellátott buzogányfej. A buzogányfej a felső vége felé folyamatosan szélesedik, nyolc darab, alulról felfelé alig szélesedő, lapos felületű, erősen kopott síklap határolja. A peremkúp a buzogányfej tetejéből kb. 0,9 cm széles, körbefutó, ferde perem után indul, a kúp felső záródása letörött. A köpűnyúlvány nyolcszög átmetszetű, alul hiányos, alsó éle egyetlen ponton sem maradt meg. A köpűnyúlvány vastagsága nem egyenletes, egyik oldalon mintha valami rákorrodálódott volna, ezáltal megvastagítva az anyagot. Előkerüléséskor a fanyél maradványa barna színű homokos föld formájában látható volt a tárgy belsejében. A tárgy felülete kopott, egyenetlen.

3. kép.
Tamási-Kosba

4. kép.
Tolnanémedi-Gyánt

Méret: legnagyobb hosszúság: 6,1 cm, legnagyobb szélesség (a fej felső végénél): 3,6 cm, legkisebb szélesség (a köpönyűlvány aljánál): 2,4 cm. A vastagság csak a köpönyűlvány aljánál mérhető: 0,3–0,6 cm. A peremkúp megmaradt részének magassága 1,0 cm, átmérője 1,9 cm. A buzogányfej legnagyobb hosszúsága 3,6 cm, a köpönyűlványé 1,7 cm. A buzogányfej szélessége felül 3,6 cm, alul 3,0 cm. A köpönyűlvány szélessége felül 2,6 cm, alul 2,4 cm. A nyéllyuk belső átmérője 1,3–1,5 cm, belső hosszúsága 2,2 cm.

Súly: 186 gramm.

Gyűjtő: K. Németh András, 2025. március 8.

NYOLCSZÖGLETŰ HASÁB ALAKÚ ÉS HENGERES BUZOGÁNYOK MAGYARORSZÁGON

Jelen közlemény nem kíván a tárgytípus eredete, története kérdésében állást foglalni, hiszen a hasonló tárgyak közlése kapcsán ennek áttekintésére is rendre sor került,⁵ Boldog Zoltán 2012-ben pedig önálló tanulmányt is szentelt nekik.⁶

Hazai kutatástörténetüket (nem az előkerülés, hanem a publikálás időrendjében, előbb a nyolcszögletű hasáb, majd a hengeres alakúakat számba véve, az ásatásból származó, illetve a szórvány tárgyakat külön tárgyalva) azért tekintem át röviden, mert az ásatásból származó példányok lelőköörülményei a szórványként előkerült Tolna vármegyei tárgyak földbe kerülésének értelmezéséhez is párhuzamként szolgálhatnak.

E ritka fegyverfajta sokáig ismeretlen volt a hazai régészeti emléktárhelyekben.⁷ Első, hitelesen feltárt példányuk – egy nyolcszög átmetszetű, hasáb alakú vasbuzogány – 2001-ben a középkori Mohi település területén, a muhi csatatér közeléből került elő, egy, valószínűleg a muhi csatában meghalt (ismeretlen oldalon harcoló) keleti könnyűlovas hevenyészve megásott sírjából, más fegyverleletekkel együtt. A tárgyat Pusztai Tamás közölte.⁸ 2009-ben, az M6-os autópálya megelőző feltárása során, Dunaföldvár határában egy, a tatárjárás során elpusztult településen, Serlegi Gábor és Szilágyi Magdolna ásatásán is előkerült egy hasonló buzogány, egy verem betöltésében, a legyilkolt emberek maradványai mellett.⁹ A harmadik, ásatásból származó nyolcszög átmetszetű, hasáb alakú vasbuzogányt a tatárok által elpusztított Tázlár temploma körül kiépített hármaskörű árokrendszer középső tagjában találta meg Gallina Zsolt, amelynek feltárása 2003-tól zajlik.¹⁰ E helyszínhez közel, Szank-Kápolnahelyen hasonló lelőköörülmények között Rosta Szabolcs tárt fel egy sajátos formájú vasbuzogányt, amelynek hengeres fejéből nyolc, háromszög átmetszetű kis taréj nyúlik ki, alsó és felső vége enyhén megvastagodik, köpönyűlványa lefelé kissé kiszélesedik, peremnyűlványa félgömbös lezárású, hegyén dudorral.¹¹

A fenti négy, ásatásból származó példány mellett pontosabb lelőköörülmények nélkül Kovács S. Tibor először 2010-ben az egri várból (a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményéből)¹² és Szécsény-

⁵ KOVÁCS S. 2010, 172–174; PUSZTAI 2011, 630–632; SZILÁGYI 2012, 174; PUSZTAI 2014, 142–144; SZILÁGYI – SERLEGI 2014, 133; KOVÁCS S. 2016a, 10–11; KOVÁCS S. 2016b, 100–101; KOVÁCS S. 2017, 407–408; KOVÁCS S. 2022, 199; GALLINA et al. 2024, 29; WOLF m. a. Az egyes közleményekben (különösen: BOLDOG 2012; WOLF m. a.) megtalálható a külföldi szakirodalom. Köszönöm Wolf Mária szívességét, aki megosztotta velem megjelenés előtt álló tanulmányát és az abaújházi tárgyak adatait.

⁶ BOLDOG 2012.

⁷ A mohi buzogány 2011-es közlése előtt megjelent fegyvertörténeti (KALMÁR 1971, 19–27), illetve buzogányokkal kapcsolatos összefoglalásokban (KOVÁCS 1971; HIDÁN 2004) ezért még nem is szerepeltek.

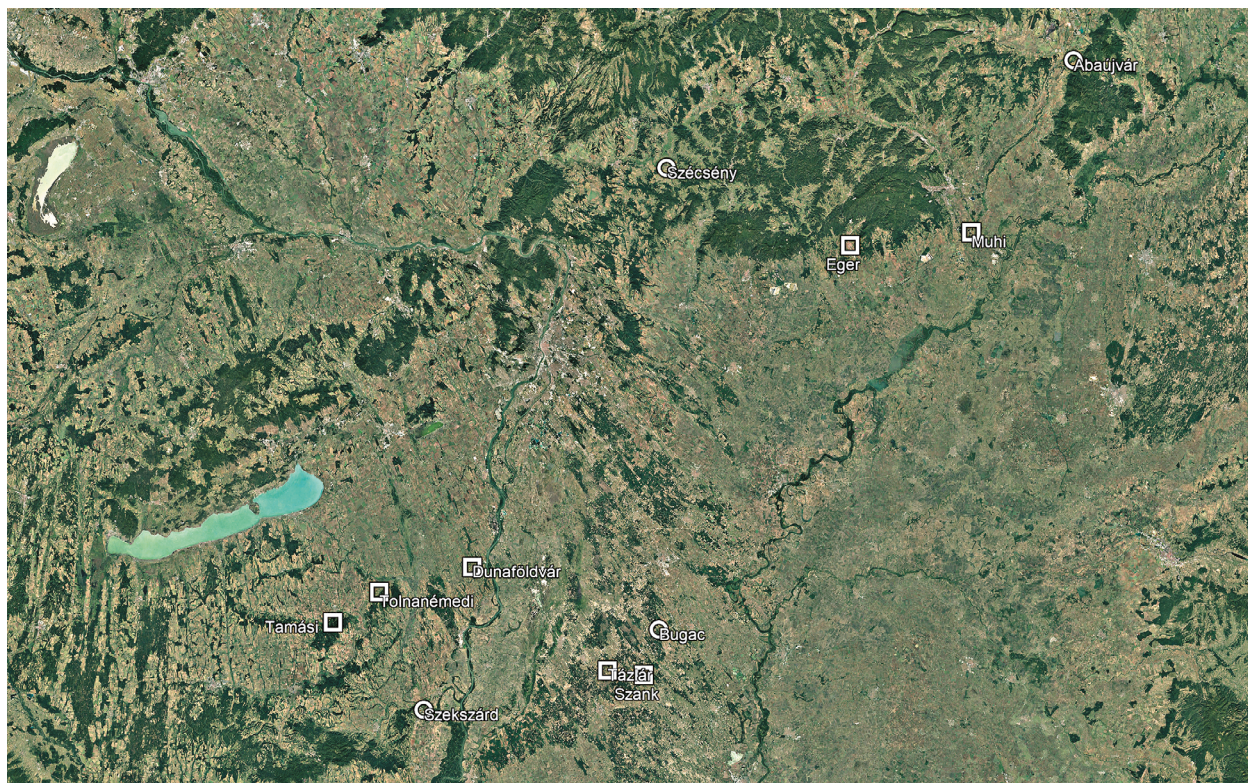
⁸ PUSZTAI 2011, 630–632, 639. 3. kép 8; PUSZTAI 2014, 142, 149. 4. kép.

⁹ SZILÁGYI 2012, 173–174, 173. Fig. 16. 6; BOLDOG 2012, 181, 182. Fig. 1. 1–2; SZILÁGYI – SERLEGI 2014, 133, 140, 12. kép. 6.

¹⁰ GALLINA et al. 2024, 29, 46 (jobb alsó kép).

¹¹ A tárgyat és képét Rosta Szabolcs szívessége révén ismerem, amelyet ezúton is köszönök.

¹² KOVÁCS S. 2010, 173. 94. kép; PUSZTAI 2011, 638. 2. kép 6 (a képaláírásban tévesen: 5); BOLDOG 2012, 184. Fig. 2; KOVÁCS S. 2016a, 11, 42. 07. kép; KOVÁCS S. 2016b, 101. 3. kép; KOVÁCS S. 2017, 408; KOVÁCS S. 2019, 11, 42. 07. kép; KOVÁCS S. 2022, 205. 12.15 kép.

5. kép. A hasáb alakú és hengeres vas- és bronzbuzogányok elterjedése Magyarországon
(alaptérkép: Google Earth; szerkesztés: K. Németh András)

ből (egy magángyűjteményből),¹³ Máday Norbert magángyűjtő 2020-ban pedig ismeretlen lelőhelyről (egy másik magángyűjteményből) közölt hasonló vasbuzogányokat.¹⁴ A sort kiegészíthetjük egy szintén magánkézben lévő nyolcszögletű hasáb alakú vasbuzogánnyal, amely Somogy vármegyében, egyelőre ismeretlen helyen került elő.¹⁵ E tárgyakhoz járul a Tamási és Tolnanémedi határából itt közlésre kerülő két vasbuzogány.

A hasáb alakú, enyhén kiugró tollakkal ellátott szekszárdi bronzbuzogány két közölt hazai párhuzamát ismerem. 1857-ben ismeretlen lelőhelyről jutott a Magyar Nemzeti Múzeumba egy öt-öt hosszabb, illetve rövidebb tollal ellátott, felfelé kissé szélesedő buzogány.¹⁶ Ezután több mint másfél évszázadot kellett várni a következő példány előkerülésére: Bugacon, a tatárok által elpusztított, kiemelkedő gazdagságú kolostor nyugati részéből, egy annak pusztulása után a törmelék eltemetése végett ásott gödörből, temetetlen gyermek csontváza mellől került elő egy hengeres (alul-felül egyenlő szélességű) példány, törött állapotban., négy-négy (eredetileg valószínűleg hat-hat) hosszabb, illetve rövidebb tollal.¹⁷ A tárgy típus egy újabb példánya közlés alatt áll: 2019-ben a tatárjárás régészeti horizontjának több elemét is mutató abaújszabolcsi vár nyugati oldalán, a sánc aljában talált Wolf Mária egy hengeres vasbuzogányt, oldalán hat végighúzódnó, egyenlő hosszúságú, markánsan kiálló tollal.¹⁸

Mint láthattuk, a mai Magyarország területéről jelenleg tizennégy hasonló buzogányt ismerünk, tizenegy vasból és három bronzból készültet (5. kép). Közös jellemzőjük a hosszabb-rövidebb köpű-

¹³ KOVÁCS S. 2016a, 11, 42. 08. kép; KOVÁCS S. 2016b, 101. 4. kép.

¹⁴ MÁDAY 2020, 282.

¹⁵ A tárgyról csak néhány lépték nélküli fotóról és szóbeli közlésből van tudomásom.

¹⁶ KOVÁCS S. 2016a, 41. 06. kép; KOVÁCS S. 2016b, 100. 2. kép; KOVÁCS S. 2019, 41. 06. kép. Az ajándékozó Vikus József a korabeli lapok szerint (pl. A Sz. István szobor indítványozása. Sörgöny 1863. október 14. [III. évf. 234. sz.] 1) pesti lakos volt.

¹⁷ ROSTA 2024, 91. 5. tábla c, 92.

¹⁸ WOLF m. a. 4. kép 8, 8. kép.

nyúlvány, felül többnyire nyitottak, és a buzogányfej alakját követő peremgyűrűben végződnek, de létezik egy-két zárt végű darab is (Szank, Tamási). A tárgyak két alapvető formai típusba sorolhatók, amelyek valamelyest anyag alapján is elkülönülnek. A vasbuzogányok többnyire nyolcszög átmetszetű, alulról felfelé általában enyhén megvastagodó tárgyak, tolluk nincs, legfeljebb síklapjaik élei emelkednek ki enyhén. Ezzel szemben a bronzból készült példányok inkább hengeres alakúak (alul és felül rendszerint egyenlő szélesek), oldalt pedig markáns tollak nyúlnak ki belőlük (szám szerint nyolc, tíz, illetve tizenkét toll). Ugyanilyen formájú az abaújívári buzogány is, anyaga ellenben vas (és csak hat tolla van). Tucatnyi buzogánynak ismerjük a méretadatait: hosszúságuk 6,3 és 18 cm között (a leghosszabb szanki példányt leszámítva 6,3 és 12 cm között) váltakozik, legnagyobb átmérőjük egységesebb, 3,3 és 5 cm között mozog. Súlyadatot eddig öt esetben közöltek, az itt ismertetett három buzogánnyal együtt így nyolc példány súlya ismert. A tömeg két szélső értéke 186 gramm (Tolnanémedi), illetve 532 gramm (Szekszárd), de a többség 300–400 gramm súlyú.

A formai jegyeknél fontosabb számunkra a tárgyak előkerülési helye. Hat buzogány származik – kivétel nélkül az ezredforduló utáni – ásatásból, hat felszíni szórványlelet, többnyire fémkeresős kutatásból (ebből ötnek ismert a pontos lelőhelye, egy esetben viszont csak a településnév tudott), kettő pedig ismeretlen lelőhelyű.

A hat, kontextusból ismert tárgyat lelőhelyük szerint megvizsgálva ugyanarra a következtetésre juthatunk, mint a korábbi közlemények szerzői: kivétel nélkül a tatárjárással összefüggő lelőhelyekről kerültek elő, azon belül is többnyire a pusztulással kapcsolatos jelenségekből. Négy példány kifejezetten hadi helyszínnel függ össze: az abaújívári darab az ispánsági vár sáncának aljában feküdt, Szankon és Tázláron a tatárok ellen megerősített, majd ostromban elpusztult templomok védművei között maradtak e fegyverek, egy példányt pedig a muhi csatában elhunyt, ismeretlen oldalon harcoló keleti harcos sírja őrzött meg. Két buzogány a tatárok által elpusztított „polgári” helyszínen került felszínre: egy a bugaci kolostor romjai között, egy másik pedig egy Dunaföldvár határában feltárt, elpusztult falu egyik emberi maradványokkal is betöltött gödrében.

1. táblázat. A Magyarországról ismert nyolcszögletű hasáb és hengeres buzogányok lelőhelyei és alapvető méretadatai

Sor-szám	Lelőhely	Lelőkörülmények	Anyag (cm)	Hossz (cm)	Átmérő (cm)	Súly (gr)	Első közlés
1.	Abaújvár-Vár	a vár nyugati oldala, a sánc alja	vas	7,0	3,6	?	WOLF m. a.
2.	Bugac Felsőmonostor	elpusztult kolostor, gödör	bronz	8,2	3,8	?	ROSTA 2024
3.	Dunaföldvár-Ló-hegy	elpusztult település, gödör	vas	11,6	3,9	434	SZILÁGYI 2012; BOLDOG 2012
4.	Eger-Vár	ismeretlen	vas	9,2	4,3	296	KOVÁCS S. 2010
5.	Muhi-Mohi	középkori faluhely, szabálytalan sír	vas	9,7	4,8	394	PUSZTAI 2011
6.	Somogy vármegye	középkori faluhely	vas	?	?	?	közöletlen
7.	Szank Kápolnahely ¹	templom körüli árokrendszer	vas	18	3,3	?	közöletlen; Rosta Szabolcs közlése
8.	Szekszárd Füstöstó-dűlő IV.	középkori faluhely	bronz	12,0	4,7	532	jelen tanulmány
9.	Tamási-Kosba	középkori faluhely	vas	8,6	4,4	380	K. NÉMETH 2025

Sorszám	Lelőhely	Lelőkörülmények	Anyag (cm)	Hossz (cm)	Átmérő (cm)	Súly (gr)	Első közlés
10.	Tázlár-Templomhegy ²	templom körüli árokrendszer	vas	10,5	5		GALLINA et al. 2024
11.	Tolnanémedi-Gyánt	középkori faluhely	vas	6,3	3,7	186	jelen tanulmány
12.	Szécsény (Vigh-gyűjtemény)	ismeretlen	vas	7,6	4,0	293	KOVÁCS S. 2016a; KOVÁCS S. 2016b
13.	ismeretlen (Máj-gyűjtemény)	ismeretlen	vas	?	?	?	MÁDAY 2020
14.	ismeretlen (MNM)	ismeretlen	bronz	10,0	3,7	304	KOVÁCS S. 2016a; KOVÁCS S. 2016b

¹ A méretdatok a publikációból visszamérve.

² A méretdatok a publikációból visszamérve.

A BUZOGÁNYOK EGYKORI HASZNÁLÓIRÓL

A buzogányok egykori használóinak köréről némileg megoszlanak az elképzelések. A régészeti fel-tárásból származó első, mohi példány 2011-es közlésekor Pusztai Tamás – még csupán az egr-i párhuzam ismeretében azt írta, hogy „*a Mohiban is megtalált nyolcszög alakú buzogányokat ki használta a Kárpát-medencében, nem dönthető el*”.¹⁹ Szilágyi Magdolna 2012-es angol, illetve 2014-es, Serlegi Gáborral írt magyar nyelvű tanulmánya szerint a dunaföldvári buzogány bizonyára nem közvetlenül a Közel-Keletről jutott ide, „*sokkal valószínűbbnek látszik, hogy a keleti eredetű buzo-gány egy tatár támadás során került a lelőhelyre*”.²⁰ Boldog Zoltán ugyanerről a tárgyról írt átfogó tanulmányában már jelezte, hogy régiókban e tárgytypus nagyobb része a mongol invázióhoz köt-hető, idekerülésüket a támadók, szövetségeseik vagy az előlük menekülők révén is elképzelhetőnek gondolva.²¹ A szekszárdi hengeres bronzbuzogányt K. Tóth Gábor a lelőhelyet ismertető buzogá-nyában „*mongol buzogányként*” említette.²² A tatárok által elpusztított tázlári templom középső vé-dőárkában talált vasbuzogányt a szerzők tavaly megjelent tanulmányukban „*a keleti harcmódorból jól ismert*” fegyverek között sorolták fel,²³ ezáltal félreérthetetlenül a támadókhoz kötve a tárgyat. A bugaci példányt szintén az elmúlt évben közlő Rosta Szabolcs szerint a tárgy „*kétséget kizáróan ke-leti eredetű*”.²⁴ F. Romhányi Beatrix nemrég megjelent történeti földrajzi kisatlaszában *A tatárjárás-sal összefüggő régészeti adatok* című térképén a régészeti indikátorok között a „*mongol nyílhegyek, buzogányok*” is ott szerepelnek.²⁵ Wolf Mária megjelenés előtt álló tanulmányában az abaújházi buzogány közlése kapcsán széles nemzetközi kutatástörténeti kitekintéssel vette lajstromba az ösz-szes ismert hazai példányt. Figyelmeztetett rá, hogy „*A hengeres buzogányok eddig előkerült hazai példányait egyértelműen a tatárjáráshoz lehet kötni.*”, és úgy összegzett, hogy „*Nem elképzelhetetlen tehát, (...) hogy a hengeres buzogányok eddig meglelt példányai a tatárokkal kerültek hazánkba.*”²⁶

A fent részletezett, a buzogányokat a tatárokhoz kötő, vagy a velük való kapcsolatot tekintve legalábbis semleges, illetve megengedő nézetekkel ellentétben Kovács S. Tibor – bár 2010-ben (a

¹⁹ PUSZTAI 2011, 632. Újra közlése: PUSZTAI 2014, 144.

²⁰ SZILÁGYI 2012, 174; SZILÁGYI – SERLEGI 2014, 133–134.

²¹ BOLDOG 2012, 192.

²² K. TÓTH 2020, 26.

²³ GALLINA et al. 2024, 33.

²⁴ ROSTA 2024, 92.

²⁵ F. ROMHÁNYI 2024, 65 (a dunaföldvár, mohi, szanki, szekszárdi, tamási buzogányok helyének feltüntetésével). Köszönöm F. Romhánynak, hogy a térképén jelölt lelőhelyek azonosításában segített.

²⁶ WOLF m. a.

mohi és az egri példányok ismeretében) lehetséges használói köréről még nem nyilatkozott²⁷ – annak a véleményének adott hangot, hogy e tárgyakat a tatárok elleni harcban a helyi, magyar erők és szövetségeik használták. 2016-ban a fenti két darab mellett a dunaföldvári darabot, a Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött, ismeretlen lelőhelyű bronzbuzogányt és egy magánkézben lévő, Szécsény lelőhelyű példányt is ide vonva a mohi harcost már magyar oldalon harcolónak tartotta, a mohi mellett a régészeti kontextusból származó dunaföldvári példány által pedig megerősítve látta, hogy e fegyvertípust a magyarok és szövetségeik használták.²⁸ Ugyanebben az évben megjelent – ismét a fenti négy tárgyra támaszkodó – összefoglalása szerint *„Ebben az időben a mongolok is ismerték ugyan a buzogányt, de az előbbi négy fontos régészeti lelet alapján valószínűsíthető, hogy ez a vasbuzogány-típus nem velük, hanem korábban a Szentföld irányából került a Magyar Királyság területére.”*²⁹ 2022-ben megjelent Árpád-kori fegyvertörténeti áttekintésében is ezt ismételte meg, a tárgyak körét a Máj-gyűjtemény ismeretlen lelőhelyű, szórvány nyolcszögletű vasbuzogányával bővítve.³⁰

A TOLNA VÁRMEGYEI BUZOGÁNYOK LELŐHELYEI ÉS A TATÁRJÁRÁS

A három tárgy három különböző elpusztult középkori falu helyén, egyben három különböző földrajzi kistáj területén került elő, műszeres leletfelderítés során, ilyen értelemben szórványnak tekinthetők, de a falvakhoz való tartozásuk – így történeti szerepük – kétségtelen. Az alábbiakban röviden bemutatom a lelőhelyeket, és kitérek környéküknek a tatárjárással kapcsolatba hozható emlékeire.

Szekszárd-Füstöstó-dűlő IV. lelőhely Szekszárdtól északkeletre, a Sárvíz egykori medre mentén, a Duna szabályozás előtti medrétől nyugatra kb. 5 km-re található, egy, az ártérből kiemelkedő markáns szigetszerűsége. A kb. 300 méter hosszú lelőhelyet K. Tóth Gábor azonosította 2017-ben, és helyén számos alkalommal végzett műszeres leletfelderítést. A begyűjtött leletek alapján a település legkésőbb a 11. század végén már létezett, és a 14. század elejéig lakták, azaz végleges elnéptelenedését biztosan nem a tatárjárás okozta.³¹ Ennek ellenére az ismeretlen nevű falut elérhette a mongol pusztítás, különösen annak fényében, hogy Tolna vármegyében a tatárjárás régészeti nyomai egyértelműen csak a Duna menti hadiút kb. 8 km széles sávjában mutathatók ki (ez alól csak Györköny-Wiesenacker-dűlő kivétel a maga 13 km-es távolságával). Itt – főleg az M6-os autópálya megelőző feltárása során – öt lelőhelyen (északról délre: Dunaföldvár-Ló-hegy és Bibic alja, Bölcske-Református templom, Paks-Gyapa-Vörös-malom, Dunaszentgyörgy-Alsó-Csámpa, Györköny-Wiesenacker-dűlő) kerültek feltárássra olyan lelőhelyrészletek, amelyek a feltárt jelenségek (leégett házak, rendszertelenül elhantolt emberi maradványok, tömegsír, keleti típusú buzogány stb.) illeszkednek a tatárjáráskori régészeti horizontba. Szintén a közelben fekszik az egyetlen olyan Tolna vármegyei helyszín, a cikádori ciszterci apátság, amelynek tatárjáráskori pusztulásáról írásos forrás maradt fenn.³²

Tamási-Kosba lelőhely a középkori Kospa falu helyével azonos, Tamásitól délre kb. 5 km-re fekszik, egy, a Koppány patakba torkolló kisebb vízfolyás mentén. Írásos források 1321-től említik, kisnemesek lakták. A falu területén szintén intenzív műszeres leletfelderítés folyt, amelynek alapján a település legkésőbb a 12. század első felében már létezett, pusztulása az 1540-es évek tehető.³³

²⁷ KOVÁCS S. 2010, 172–174.

²⁸ KOVÁCS S. 2016a, 11; KOVÁCS S. 2019, 11.

²⁹ KOVÁCS S. 2016b, 101. Majdnem ugyanezt ismételte meg következő évi középkori fegyvertörténeti áttekintésében: KOVÁCS S. 2017, 408.

³⁰ KOVÁCS S. 2022, 199.

³¹ K. TÓTH 2020, 21–23.

³² Az egyes lelőhelyekre részletesen: K. NÉMETH 2021.

³³ A falu történetére újabban, további irodalommal: K. NÉMETH 2020, 174.

A buzogány nem a falu belterületén, hanem attól kb. 100 méterre keletre, egy, a faluból kivezető, erősen bevágódott mélyút felső szélén, peremén került elő. A faluhely másik szélén található egy Árpád-kori eredetű, löszbe vájt, eredetileg valószínűleg pincének készült, több föld alatti kamrából álló járatrendszer, amelyről a néphagyomány egyebek mellett azt tartja, hogy a tatárok (illetve törökök) elől menekültek ide a lakosok.³⁴ A tatárjáráshoz köthető legközelebbi régészeti adat a Kosbától nyugatra kb. 8 km-re fekvő Nagykönyiből van, ahol (közelebből ismeretlen helyen) 1949-ben friesachi denárokat tartalmazó éremlelet került elő.³⁵ Talán nem véletlen, és valószínűleg a térséget ért mongol támadást jelezhet egy, a Nagykönyihoz tartozó Ságpusztán, a középkori Ság faluban – amely Kosbához hasonlóan egy, a Koppányba délről torkolló patak mellett feküdt – talált éremlelet, amelyből mindössze két friesachi denár jutott a székszárdi múzeumba 1957-ben.³⁶

Tolnanémedi-Gyánt a középkori Gyánt falu helye, amelyet 1193-tól említenek az írott források, és magyar lakossága a tizenötéves háborúban hagyta el. A Kapos mellett húzódó, nagy kiterjedésű, mezővárosias jellegű település a székesfehérvári johanniták gazdag birtoka volt, a 13–14. században önálló johannita praeceptoriummal, a késő középkorban révvel és vámmal, négy malommal, jelentős szőlőműveléssel.³⁷ Helyén intenzív műszeres leletfelderítést folytattunk, amelynek eredményeképpen az évtizedes illegális fémkeresőzés ellenére is több száz leletet gyűjtöttünk. A hasáb alakú vasbuzogány a Kapos folyó mai, újkorban ásott medre közelében, az egykori ártérben került elő, az egykori átkelőhely valószínűsíthető helye közelében. A tatárjárás legközelebbi régészeti nyoma innen kb. 15 km-re délre, Gyönk határából ismert, ahol az 1960-as években 1210 körül záródó éremleletet találtak.³⁸

ÖSSZEGZÉS

Mivel hasonló tárgyakat Magyarországról eddig hiteles feltárásokból kizárólag a tatárjárással kapcsolatos lelőhelyekről közöltek, ezért véleményem szerint jogos a feltételezés, hogy a Tolna vármegyéből az utóbbi években előkerült két nyolcszögletű vas-, illetve hengeres bronzbuzogányt is e tragikus eseményhez, azon belül is pedig a támadó félhez kössük. E feltételezést a tárgyak előkerülési helye, földrajzi helyzete sem zárja ki. A gondolatmenetet logikai érvek is erősítik: ha a nagy felületű feltárásokkal és a tatárjárásra koncentrált tervezett feltárásokkal egyáltalán nem érintett belső-tolnai területekről két ilyen tárgy is ismert, akkor miért nem bukkannak fel hasonló tárgyak az ország más, az utóbbi évek közösségi régészeti (fémkeresős) kutatása által érintett középkori faluhelyein is? A válasz erre talán az, hogy mert csak ott kerülhetnek elő, ahol a támadó tatárok elveszítették őket, nem kétségbe vonva, hogy egy-egy példány természetesen más módon (kereskedelem, zsákmány stb. révén) is az országba kerülhetett.

Bár a tatárjárás régészeti nyomai Tolna vármegyében a Duna menti sávot leszámítva eddig csak ritkán mutathatók ki, ám éppen e szórvány tárgyak jelenthetik a térségét ért mongol támadás gyér tárgyi lenyomatait.

³⁴ K. NÉMETH 2020, 180.

³⁵ HUSZÁR 1958.

³⁶ WMM Numizmatikai gyűjtemény, ltsz.: 65.26.1-2.

³⁷ A település történetére: RIBI 2021, 275–277.

³⁸ GEDAI 1966–1967. A tatárok lehetséges útvonalainak rekonstruálására e helyen nem térnek ki, az éremleletek alapján megtette ezt Nagy Balázs, aki azonban Tolna vármegye belső területein sem a Koppány, sem a Kapos völgyét nem vette számításba. NAGY 2015, 280, 285. 1. tábla.

IRODALOMJEGYZÉK

- BOLDOG 2012
BOLDOG, Zoltán: A prismatic mace-head from Dunaföldvár from the time of the Mongol Invasion. *ActaArchHung* 63 (2012) 181–196.
- Carmen Miserabile 2014
„Carmen Miserabile”. A tatárjárás magyarországi emlékei. Tanulmányok Pálóczi Horváth András 70. születésnapja tiszteletére. Szerk. Rosta Szabolcs – V. Székely György. Kecskemét 2014.
- F. ROMHÁNYI 2024
F. ROMHÁNYI Beatrix: *Kisatlasz a középkori Magyar Királyság történeti földrajzának tanulmányozásához (11–16. század)* (*A Historical Geographical Atlas of the Medieval Kingdom of Hungary [11th–16th century]*). Budapest 2024.
- GALLINA et al. 2024
GALLINA Zsolt – GULYÁS Gyöngyi – PÁNYA István – ROSTA Szabolcs: Tatárjárás és újjászületés Tázlárón. Az ostrom és ellenállás lehetséges rekonstrukciója (Mongol Invasion and Rebirth in Tázlár. A Possible Reconstruction of The Siege and Defence). *Ephemeris Hungarologica* 2024/1. 19–50. [HTTPS://DOI.ORG/10.53644/EH.2024.1.19](https://doi.org/10.53644/EH.2024.1.19)
- GEDAI 1966–1967
GEDAI István: A gyönki XIII. századi éremlelet (Der Münzfund von Gyönk aus dem XIII. Jahrhundert). *FolArch* XVIII (1966–1967) 139–149.
- HIDÁN 2004
HIDÁN Csaba László: A XI–XIV. századi szeppei eredetű buzogányok és használatuk. *Studia Caroliensia* 2004/2, 2–9.
- HUSZÁR 1958
HUSZÁR, Lajos: Die Friesacher-Pfennigfund von Nagyköny. *FolArch* X (1958) 149–154.
- K. NÉMETH 2020
K. NÉMETH András: A tamási Likas-hegy és társai. Löszbe vást, középkor- és török kori bűvöllyukak Külső-Somogyban és környékén. In: K. Németh András – Máté Gábor: „Horhosok, puszták, bűvöllyukak”. *Tájtörténeti tanulmányok a 16–18. századi Dél-Dunántúlról*. Pécs–Budapest 2020, 169–211. (*Studia Ethnologica Hungarica* XX.)
- K. NÉMETH 2021
K. NÉMETH András: A tatárjáráshoz kapcsolható Tolna megyei leletek és lelőhelyek. *Újabb régészeti eredmények a tatárjárás kutatásában. Műhelybeszélgetések. A tatárjáráshoz kapcsolódó kincsleletek és környezetük*. 2021. november 22. <https://www.youtube.com/watch?v=2hMHgWcBpgo> 1:03:25–1:30:00 (elérés: 2025. 04. 30.)
- K. NÉMETH 2022
K. NÉMETH András: Közösség, régészet, örökség – A közösségi régészet eredményei Tolna megyében. Kiállításismertető (Community, archaeology, heritage. The results of community archaeology in Tolna county. Exhibition review). *Magyar Régészet* 11/1 (2022) 90–93.
- K. NÉMETH 2025
K. NÉMETH András: Nyolcszögletű hasáb alakú keleti eredetű vasbuzogány Tamási-Kosbáról. Wosinsky Mór Múzeum, *A hónap műtárgya*, 2025. április. <https://www.womm.hu/reszletek/1743488683/2025-aprilis> (elérés: 2025. 04. 30.)

K. TÓTH 2020	K. TÓTH Gábor: Árpád-kori érmék Szekszárd határában. Megjegyzés III. Béla rézpénzeihez (Münzen aus der Arpadenzeit an der Grenze von Szekszard. Bemerkung zu den Kupfermünzen des Königs Béla III.). <i>A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve</i> XLII (2020) 21–38.
KALMÁR 1971	KALMÁR János: <i>Régi magyar fegyverek</i> . Budapest 1971.
KOVÁCS 1971	KOVÁCS László: A Magyar Nemzeti Múzeum Fegyvertárának csillag alakú buzogányai (Les massues étoilées des XI ^e -XIV ^e siècles conservées au Musée National Hongrois). <i>FolArch</i> XXII (1971) 165–181.
KOVÁCS S. 2010	KOVÁCS S. Tibor: <i>Huszárfegyverek a 15–17. században</i> . Budapest 2010.
KOVÁCS S. 2016a	KOVÁCS S., Tibor: <i>Maces, War-hammers and Topors from Hungarian Collections</i> . Budapest 2016.
KOVÁCS S. 2016b	KOVÁCS S. Tibor: A „konstábler bot” és a „huszas buzogány”. A középkori buzogányok és kései utódaik Magyarországon (”Constable stick” and ”twenty mace”. Maces in Hungary from Middle Ages to modern times). <i>Folia Historica. A Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Évkönyve</i> 31 (2015) [2016] 99–110.
KOVÁCS S. 2017	KOVÁCS S. Tibor: A középkori magyar fegyvertörténet vázlata. In: <i>Magyarország hadtörténete I. A kezdetektől 1526-ig</i> . Főszerk. Hermann Róbert. Budapest 2017, 401–426.
KOVÁCS S. 2019	KOVÁCS S. Tibor: <i>Hárman sem bírnatok súlyos buzogányát... Válogatás a Magyar Nemzeti Múzeum sújtófegyvereiből</i> . Budapest 2019.
KOVÁCS S. 2022	KOVÁCS S. Tibor: Az Árpád-kori fegyvertörténet vázlata. In: <i>Árpádok országa. Tanulmányok és katalógus</i> . Szerk. Ritoók Ágnes – Simonyi Erika. Budapest 2021, 193–205.
MÁDAY 2020	MÁDAY Norbert: <i>Pengén csillanó arcok. A magyar fegyvergyűjtés története</i> . [Budapest] 2020.
NAGY 2015	NAGY Balázs: Tatárjárás kori pénzletek a Dél-Dunántúlról (Südtransdanubische Münzfunde aus der Zeit des Tatarensturms). In: <i>Fiatal Középkoros Régészek VI. Konferenciájának Tanulmánykötete. A Székesfehérváron 2015. november 20–22. között megrendezett Fiatal Középkoros Régészek VI. Konferenciájának tanulmányai</i> . Szerk. Szöllősy Csilla – Pokrovenszki Krisztián. Székesfehérvár 2015, 277–285. (A Szent István Király Múzeum Közleményei A sorozat 51. szám)
PUSZTAI 2011	PUSZTAI Tamás: Könnyűlovas harcos sírja a muhi csatából (Grab eines leichten Reiterkriegers aus der Schlacht von Muhi). <i>A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologia</i> XII (2011) 629–640.
PUSZTAI 2014	PUSZTAI Tamás: Buzogánnyal, tarsollyal és késtok-merevítővel eltemetett halott a muhi csatából. In: <i>Carmen Miserabile</i> 2014, 141–150.

RIBI 2021	RIBI András: <i>A fehérvári keresztes konvent története. Preceptorium, hiteleshely, ispotály a késő középkorban (1390–1543) (The History of the Hospitaller Convent of Székesfehérvár. Preceptory, place of authentication, hospital in the late Middle Ages [1390–1543])</i> . Székesfehérvár 2021.
ROSTA 2024	ROSTA Szabolcs: Pétermonostora pusztulása. In: <i>Homokba zárt Árpád-kor</i> . Szerk. Rosta Szabolcs – Magdus Tamás. Bugac 2024, 82–92.
SZILÁGYI 2012	SZILÁGYI, Magdolna: Perished Árpadian-Age Village at Dunaföldvár. <i>ActaArchHung</i> 63 (2012) 181–196.
SZILÁGYI – SERLEGI 2014	SZILÁGYI Magdolna – SERLEGI Gábor: Nád közé bújtak...? Egy a tatárjárás során elpusztult település maradványai Duna-földvár határában. In: <i>Carmen Miserabile</i> 2014, 127–140.
WOLF m. a.	WOLF Mária: Archaeological data on the role of fortified county seats during the first Mongol invasion of Hungary. <i>Tertiary & Quaternary Strata. Online natural science journal of the Herman Ottó Museum</i> 3 (2025) (Simán Katalin-emlékkötet) megjelenés alatt

RÖVIDÍTÉSEK

ActaArchHung	Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest
FolArch	Folia Archaeologica, Budapest
WMM	Wosinsky Mór Múzeum, Szekszárd

Maces from Tolna County in the Context of the Mongol Invasion

Until the early 21st century, octagonal prismatic and cylindrical maces with vertical flanges were scarcely represented in the historiography of Hungarian weaponry. From this time onwards, large-scale archaeological excavations, metal detector surveys, and heightened scholarly interest in sites associated with the Mongol Invasion have significantly increased the number of such artefacts discovered.

Over the past six years, three mace heads of this type have been discovered in Tolna County through metal detecting efforts at three distinct medieval sites (Fig. 1). Two of these settlements (Tamási-Kosba, Tolnanémedi-Gyánt) were destroyed during the Ottoman occupation, while the third (Szekszárd-Füstöstó-dűlő IV) was abandoned in the first half of the 14th century.

The iron mace heads recovered from Tamási (Figs. 3) and Tolnanémedi (Figs. 4a) belong to the more common octagonal prismatic type, while the item from Szekszárd (Figs. 2) represents a less common type with vertical flanges. Within a few kilometres of each of the sites, further features indicative of the Mongol Invasion period have been identified.

To date, fourteen similar maces are known from the territory of present-day Hungary (Fig. 5), six of which come from archaeological excavations. It is particularly noteworthy that all known specimens originate from contexts associated with the Mongol Invasion, often from features evidencing destruction. Given these circumstances, it is reasonable to assume that the three new maces from Tolna County are also artefacts associated with this period, as possible remnants of the invading forces.